

TALABA-YOSHLARNING OILA VA OILAVIY MUNOSABATLAR HAQIDAGI IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TASAVVURLARINING OILA BARQARORLIGINI TA'MINLASHDAGI AHAMIYATI

Kodirova Dilafruz Toshmurodovna

Samarqand Davlat pedagogika instituti, O'zbekiston

xotin-qizlar psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22804402>

Qabul qilindi: 8-sentabr 2026-yil • Ma'qullandi: 15-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 16-sentabr 2026-yil

Annotatsiya.

Mazkur tezisdagi talaba-yoshlarning oila, nikoh, er-xotinlik mas'uliyati, oilaviy rollar, o'zaro hurmat va nizolarni konstruktiv hal etishga doir ijtimoiy-psixologik tasavvurlari oila barqarorligining muhim subyektiv omili sifatida tahlil qilinadi. Nazariy tahlil asosida oilaviy tasavvurlarning kognitiv, aksiologik, affektiv va xulqiy-intensional tarkibiy qismlari ajratilib, oliy ta'lim muhitida yoshlarni oilaviy hayotga ongli tayyorlash bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar:

talaba-yoshlar, oila barqarorligi, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy-psixologik tasavvur, nikohga tayyorgarlik, oilaviy qadriyatlar, kommunikativ kompetensiya, mas'uliyat.

Oila jamiyatning faqat demografik yoki huquqiy birligi emas, balki shaxsning qadriyatlari, muloqot uslubi, mas'uliyat hissi va yaqin munosabatlarga doir kutishlari shakllanadigan asosiy ijtimoiy-psixologik makondir. Talabalik davrida esa shaxs bolalik oilasida o'zlashtirilgan me'yorlarni qayta baholaydi, mustaqil hayot strategiyasini ishlab chiqadi va kelajakdagi nikoh hamda ota-onalik rollari haqida nisbatan barqaror qarashlarni shakllantira boshlaydi. Shu sababli talaba-yoshlarning oila haqidagi tasavvurlarini o'rganish oila barqarorligini faqat nikoh tuzilgandan keyingi muammo sifatida emas, balki nikohgacha bo'lgan psixologik tayyorgarlik jarayonining natijasi sifatida anglash imkonini beradi.

J. Arnett kech o'smirlikdan yigirma yoshlarning o'rtalarigacha bo'lgan davrni "shakllanayotgan kattalik" bosqichi sifatida tavsiflab, bu davrda identiklik, kasbiy yo'l, yaqin munosabatlar va hayotiy qadriyatlar faol ravishda sinab ko'rilishini ko'rsatadi [1, 469–472-b.]. Mazkur yondashuv talabalarning oilaga doir tasavvurlari tayyor, o'zgarmas qarashlar emasligini tushuntiradi. Ular ota-onalikka oilasidagi tajriba, tengdoshlar guruhi, ta'lim muhiti, ommaviy madaniyat, raqamli kommunikatsiya va shaxsiy munosabatlar tajribasi ta'sirida qayta qurilib boradi. Demak, talabalik yillari oilaviy qadriyatlarni faqat "saqlash" davri emas, balki ularni refleksiv tarzda qayta anglash davridir.

Ijtimoiy-psixologik nuqtayi nazardan "oila haqidagi tasavvur" tushunchasi yoshning nikohning maqsadi, er-xotinlik huquq va mas'uliyatlari, farzand tarbiyasi, hissiy yaqinlik, moddiy ta'minot, shaxsiy chegaralar va kelishmovchiliklarni hal etish yo'llari haqidagi bilimlari hamda baholarini qamrab oladi. Ushbu tezis doirasida bunday tasavvurlarni to'rt o'zaro bog'langan komponent orqali izohlash maqsadga muvofiq: kognitiv komponent — oila va nikoh haqidagi bilimlar; aksiologik

komponent — sadoqat, hurmat, tenglik va mas’uliyatga beriladigan qadriyatli baho; affektiv komponent — yaqinlik, ishonch va oilaviy hayotga hissiy munosabat; xulqiy-intensional komponent — hamkorlik qilish, kelishuvga erishish va nizolarni boshqarishga tayyorlik. Bu komponentlardan birining zaifligi qolganlarining amaliy namoyon bo’lishini cheklashi mumkin.

Oila barqarorligini tushuntirishda D. Olsonning sirkumpleks modeli alohida ahamiyatga ega. Ushbu model oilaviy tizimning uch markaziy o’lchovini — birdamlik, moslashuvchanlik va kommunikatsiyani ajratadi; muvozanatlangan oilaviy tizimlar funksionalroq bo’lishi haqidagi gipoteza ko’plab tadqiqotlarda qo’llab-quvvatlangan [5, 144–148-b.]. Talaba-yoshlarning oilaviy tasavvurlari ana shu o’lchovlarga nisbatan qanday kutishlar shakllanganini ham aks ettiradi. Masalan, “mustahkam oila”ni faqat muammosizlik yoki rollarning qat’iy taqsimoti bilan tenglashtirishdan ko’ra, yaqinlikni saqlagan holda vaziyatga moslasha olish va ochiq muloqot qilish qobiliyati bilan bog’lash psixologik jihatdan ancha konstruktivdir.

Nikohga tayyorgarlikni faqat iqtisodiy mustaqillik yoki ma’lum yoshga yetish bilan o’lchash ham yetarli emas. J. Carroll va hammualliflar besh oliy ta’lim maskanidan 788 nafar shakllanayotgan kattalar ishtirokida o’tkazgan tadqiqotida yoshlar nikohga tayyorlikni shaxslararo kompetensiyalarni rivojlantirish, umrbod majburiyatni qabul qilish va boshqalarga g’amxo’rlik qilish qobiliyatiga ega bo’lish bilan bog’laganini ko’rsatadi [2, 349–356-b.]. Bu natija talaba-yoshlarning oilaviy tasavvurlarini baholashda “qachon turmush qurish kerak?” savolidan ko’ra “qanday psixologik va kommunikativ tayyorgarlik zarur?” degan savol ilmiy jihatdan samaraliroq ekanini ko’rsatadi.

Oila barqarorligi ijobiy tasavvurlarning mavjudligiga emas, ularning real xulqiy strategiyalarga aylanishiga bog’liq. Talaba oilani yuqori qadriyat sifatida e’tirof etishi mumkin, biroq nizoli vaziyatda sherikni tinglash, hissiyotlarni boshqarish, kelishuv izlash va mas’uliyatni bo’lishish ko’nikmalari rivojlanmagan bo’lsa, deklarativ qadriyat amaliy barqarorlikka avtomatik ravishda aylanmaydi. F. Fincham va S. Beach nikoh tadqiqotlarini umumlashtirar ekan, munosabat natijalarini tushuntirishda konfliktning o’zi bilan bir qatorda kontekst va ijobiy er-xotin o’zaro ta’sirlarining ham muhimligini ta’kidlaydi [3, 630–635-b.]. Shundan kelib chiqib, oilaviy hayotga tayyorgarlikning mezonni muammolardan qochish emas, balki ularni buzuvchi emas, rivojlantiruvchi usulda boshqara olishdir.

Talaba-yoshlarning oila haqidagi tasavvurlariga avlodlararo tajriba ham sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Shaxs ko’pincha oiladagi muloqot, mehr ifodasi, mas’uliyat taqsimoti va nizoga munosabatning dastlabki namunalarini ota-ona oilasida kuzatadi. Biroq yoshning kelajak oilasi ota-ona oilasining oddiy nusxasi bo’lishi shart emas. Talabalik davrida refleksiya kuchaygani sayin yosh ijobiy oilaviy tajribalarni davom ettirish, samarasiz modellarni esa ongli ravishda qayta ko’rib chiqish imkoniga ega bo’ladi. Shu ma’noda oliy ta’lim muassasasi talabaning oilaviy tajribasini hukm qiladigan emas, uni tahlil qilish va sog’lom alternativalarini anglashga yordam beradigan rivojlantiruvchi muhit bo’lishi kerak.

Yoshlarning oilaviy tasavvurlarida gender rollari masalasi ham markaziy o’rin tutadi. Agar oilaviy vazifalar biologik jinsdan kelib chiqadigan o’zgarmas majburiyatlar sifatida qabul qilinsa, real hayotdagi o’qish, mehnat, iqtisodiy sharoit yoki ota-onalik yuklamalari o’zgarganda moslashuvchanlik kamayishi mumkin. Aksincha, rollarni oila a’zolarining imkoniyati, kelishuvi va o’zaro mas’uliyatiga ko’ra muvofiqlashtirishga tayyorlik munosabatlarning funksional moslashuvchanligini kuchaytiradi. Bu yerda tenglikni “hamma vazifani aynan teng bo’lish” deb emas, qaror qabul qilishda hurmat, ovoz va adolatli kelishuv mavjudligi deb tushunish muhim.

Talaba-yoshlarning oila barqarorligiga doir tasavvurlari raqamli muhit ta’sirida ham shakllanmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda oilaviy hayot ko’pincha tanlab namoyish etiladi: kundalik kelishmovchiliklar, mehnat taqsimoti va murosalar ko’rinmaydi, muvaffaqiyatli va estetik obrazlar esa kuchli ko’rinadi. Natijada real nikohdan “doimiy hissiy qulaylik”, “konfliktsiz hayot” yoki sherikning barcha ehtiyojlarni o’z-o’zidan anglab olishi kabi yuqori va noto’g’ri kutishlar shakllanishi mumkin. Bunday idealizatsiya bilan kurashish oilaga skeptik qarashni emas, balki realistlik, ma’lumotga tayangan va mas’uliyatli tasavvurni rivojlantirishni talab qiladi.

Shuningdek, oilaviy tasavvurlar va individual yetuklik o’rtasidagi aloqani inobatga olish zarur. L. Nelson va hammualliflar 18–25 yoshli 392 nafar turmush qurmagan talaba hamda ularning ota-onalari ishtirokidagi tadqiqotida kattalikka o’tish mezonlari yoshlar va ota-onalar nuqtayi nazaridan qiyoslangan [4, 665–670-b.]. Bu kabi tadqiqotlar oilaviy hayotga tayyorlikni pasport yoshi bilan bir xil

hodisa sifatida talqin qilish metodologik jihatdan cheklanganini ko'rsatadi. Psixologik avtonomiya, qarorlar uchun javobgarlik, hissiy o'zini boshqarish va boshqaning ehtiyojini hisobga olish kabi sifatlar nikohdagi o'zaro bog'liqlikni sog'lom tarzda qurishga zamin yaratadi.

Bizning nazariy tahlilimizga ko'ra, talaba-yoshlarning oila barqarorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik tasavvurlarini uch darajada rivojlantirish mumkin. Birinchi daraja — realistik bilim: nikohning huquqiy, iqtisodiy va psixologik mas'uliyatlarini anglash. Ikkinchi daraja — munosabat kompetensiyasi: faol tinglash, “men-xabarlar”dan foydalanish, muzokara, hissiyotlarni boshqarish va murosaga erishish. Uchinchi daraja — refleksiv pozitsiya: shaxsning o'z oilaviy stereotiplari, ota-ona oilasidan o'tgan ssenariylari va sherikdan kutishlarini tanqidiy tahlil qila olishi. Ana shu uch daraja birgalikda oilaviy tasavvurni mavhum ideal emas, kelajak xulqini tartibga soluvchi psixologik resursga aylantiradi.

Oliy ta'lim muassasalarida bu yo'nalishdagi profilaktik va rivojlantiruvchi ishlar “turmush qurishga undash” mazmunida emas, hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirish shaklida tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Psixologik xizmatlar va tarbiyaviy dasturlarda “nikohga ongli tayyorgarlik”, “oilaviy muloqot va konfliktologiya”, “gender rollari va adolatli hamkorlik”, “moliyaviy va maishiy mas'uliyat”, “ota-onalikka psixologik tayyorgarlik” kabi modullarni qo'llash mumkin. Mashg'ulotlar ma'ruza bilan cheklanmasdan, vaziyatli topshiriqlar, rolli mashqlar, anonim diagnostika, refleksiv esse va kichik guruh muhokamalariga asoslanganida talabaning deklarativ bilimi xulqiy kompetensiyaga yaqinlashadi.

Bunda diagnostika vositalaridan foydalanish etik tamoyillarga bo'ysunishi lozim. Talabaning oilasi, nikohga munosabati yoki shaxsiy munosabatlari haqidagi ma'lumotlar baholash yoki ma'muriy nazorat vositasiga aylanmasligi kerak. Diagnostikaning maqsadi “to'g'ri” va “noto'g'ri” oilaviy modelni belgilash emas, balki destruktiv kutishlarni, muloqotdagi zaifliklarni va psixologik tayyorgarlikka ehtiyojni aniqlashdir. Ayniqsa, oilaviy tajribasi murakkab bo'lgan talabalarni stigmatizatsiya qilmaslik, maslahat xizmatining maxfiyligi va ixtiyoriyligini ta'minlash muhim.

Xulosa qilib aytganda, talaba-yoshlarning oila va oilaviy munosabatlarga oid ijtimoiy-psixologik tasavvurlari kelajak oilasining barqarorligiga bilvosita, ammo uzoq muddatli ta'sir ko'rsatadigan resursdir. Realistik bilim, sog'lom qadriyat, hissiy yetuklik va konstruktiv xulqiy strategiyalar bir-birini to'ldirgandagina oilaviy tasavvur barqaror munosabat qurishga xizmat qiladi. Shu bois oliy ta'limda oilaga tayyorgarlikni bir martalik targ'ibot tadbiri emas, shaxsiy refleksiya, kommunikativ kompetensiya va mas'uliyatni rivojlantirishga qaratilgan tizimli ijtimoiy-psixologik ish sifatida tashkil etish zarur. Bunday yondashuv yoshlarning oilani idealizatsiya qilish yoki undan xavotirlanish o'rniga, hamkorlik, moslashuvchanlik va o'zaro hurmatga tayangan yetuk oilaviy pozitsiyani shakllantirishiga yordam beradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Arnett J. J. Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties // *American Psychologist*. – 2000. – Vol. 55, No. 5. – P. 469–480. DOI: 10.1037/0003-066X.55.5.469.
2. Carroll J. S., Badger S., Willoughby B. J., Nelson L. J., Madsen S. D., Barry C. M. Ready or Not? Criteria for Marriage Readiness Among Emerging Adults // *Journal of Adolescent Research*. – 2009. – Vol. 24, No. 3. – P. 349–375. DOI: 10.1177/0743558409334253.
3. Fincham F. D., Beach S. R. H. Marriage in the New Millennium: A Decade in Review // *Journal of Marriage and Family*. – 2010. – Vol. 72, No. 3. – P. 630–649. DOI: 10.1111/j.1741-3737.2010.00722.x.
4. Nelson L. J., Padilla-Walker L. M., Carroll J. S., Madsen S. D., Barry C. M., Badger S. “If you want me to treat you like an adult, start acting like one!” Comparing the criteria that emerging adults and their parents have for adulthood // *Journal of Family Psychology*. – 2007. – Vol. 21, No. 4. – P. 665–674. DOI: 10.1037/0893-3200.21.4.665.
5. Olson D. H. Circumplex Model of Marital and Family Systems // *Journal of Family Therapy*. – 2000. – Vol. 22, No. 2. – P. 144–167. DOI: 10.1111/1467-6427.00144.

Abstract.

This thesis analyzes the socio-psychological perceptions of student youth regarding family, marriage, marital responsibility, family roles, mutual respect, and constructive conflict resolution as important subjective factors of family stability. Based on theoretical analysis, the cognitive, axiological, affective, and behavioral-intentional components of family representations are identified, and scientific and practical recommendations are proposed for the conscious preparation of youth for family life in a higher education environment.

Keywords:

student youth, family stability, family relations, socio-psychological imagination, preparation for marriage, family values, communicative competence, responsibility.